

ESKÖN

Planerade bostäder och småbåtshamn

Särskild utredning

Eskön 1:2, 1:10 och 1:101
Hille socken
Gävle kommun
Gästrikland
2013

Maria Björck och Katarina Eriksson

ESKÖN

Planerade bostäder och småbåtshamn

Särskild utredning

Eskön 1:2, 1:10 och 1:101
Hille socken
Gävle kommun
Gästrikland
2013

Rapport 2013:09

Maria Björck och Katarina Eriksson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF-format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

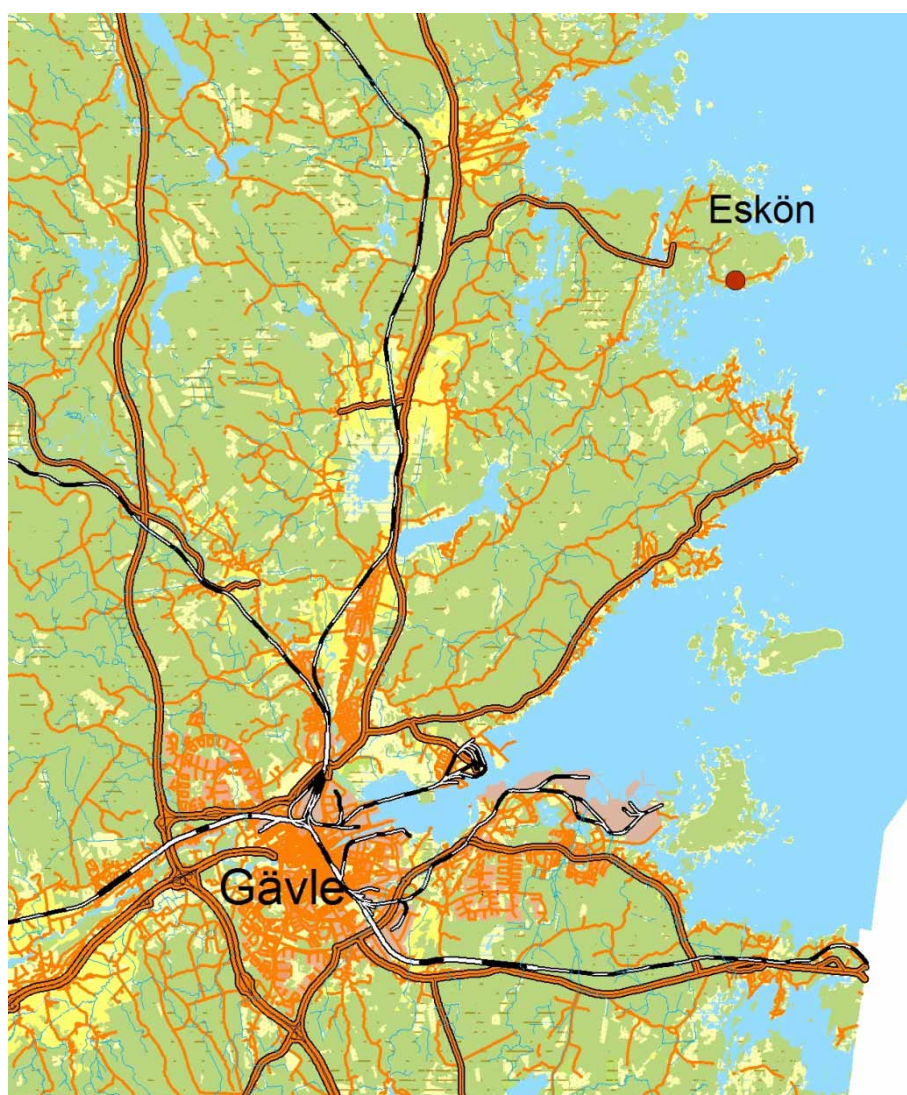
Rapporter (tryckta), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2013
Omslagsbild: Vy över båtlänningen. Foto: Katarina Eriksson
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.
ISSN 0281-3181
Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning	5
Inledning	5
Målsättning och metod	6
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Resultat	10
Lämning	12
Beskrivning	12
Läge	12
Status	12
Relation till karta av år 1765	12
Förslag på vidare åtgärder	12
Referenser	13
Tryckta källor	13
Lantmäteriverkets forskningsarkiv	13
Administrativa uppgifter	13

Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan över Gävle kommun, platsen för utredningsområdet är markerad med en röd punkt.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet har gjort en särskild utredning inför en planerad nybyggnation på Eskön, Hille socken, Gävle kommun. Det är Kustnära Bostäder Gävleborg AB som planerar att uppföra enfamiljshus, mindre vägar och en småbåtshamn.

Utredningen har gjorts okulärt av ett intensivt område om 5,75 hektar, detta område berörs direkt av den planerade exploateringen. Även ett extensivt område om 8,7 hektar har inventerats med lägre intensitet. Detta område berörs inte av exploateringen.

Vid utredningen påträffades en vägbank (objekt 1) direkt norr om Utskärsvägen. Vägbanken utgör en äldre sträckning av Utskärsvägen, och har kommit ur bruk när vägen breddats och rätats. Detta har av kartorna att döma ägt rum efter 1954, på grund av den sena vägrätningen har ej vägbanken registrerats i FMIS (Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister).

På Eskön 1:10 och 1:101 som utgörs av fritidsbostäder påträffades flera röjningsrösen. Rösena kan kopplas till ängsmark och eventuellt mindre odlingsytor, Hamnsundsharen, som finns med första gången på en karta över skogsdelning av år 1765 (V20-3:1). Några av rösena bör vara äldre än 1765. Enligt Riksantikvarieämbetets praxis ska inte ängsmark registreras i FMIS (Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister). Hela den ursprungliga odling- ängsstrukturen är söderslagen av hus och trädgårdstomt, det som finns kvar är enstaka röjningsrösen. Vid eventuella om- och nybyggnationer på fastigheterna bör hänsyn tas till röjningsrösena, trots att de inte finns med i FMIS.

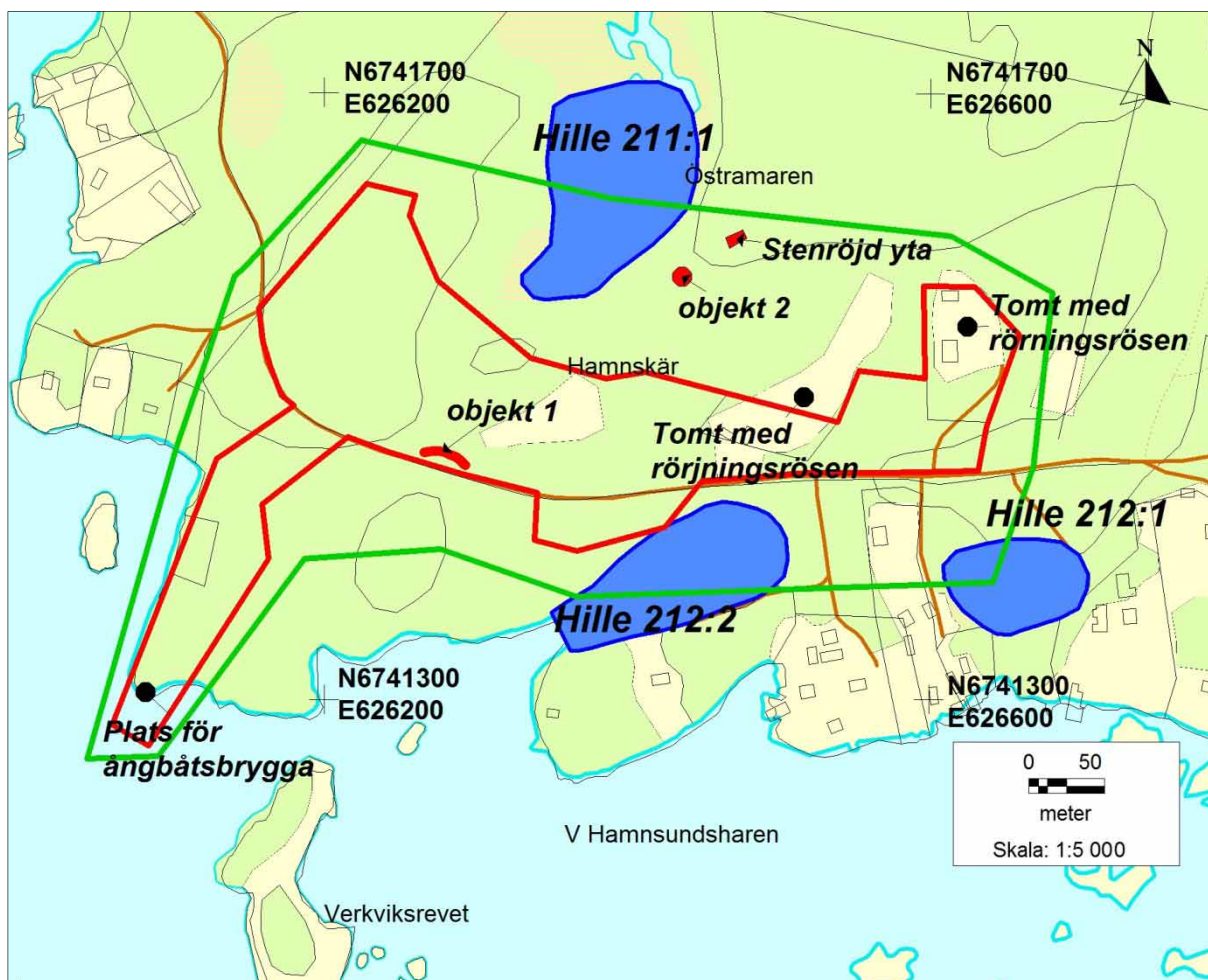
Inom det extensiva området påträffades en senmedeltida båtlänning (objekt 2), som klassas som fast fornlämning, samt en stenröjd yta om cirka 13x7 meter. Vid en eventuell framtida exploatering bör detta område utredas vidare.

Det är Länsstyrelsen Gävleborg som fattar beslut om fasta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Inför ett borttagande av lämning ska kontakt tas med länsstyrelsen.

INLEDNING

Länsmuseet har efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (431-3847-13) gjort en särskild utredning inför en planerad nybyggnation på Eskön, i Hille socken, Gävle kommun, på fastigheterna Eskön 1:2, 1:10 och 1:101. Planområdet ligger cirka 2,5 mil norr om Gävle. Det är Kustnära Bostäder Gävleborg AB som planerar att uppföra enfamiljshus, mindre vägar och en småbåtshamn. Planförslaget rymmer 20-25 nya bostäder, bryggor med 30 båtplatser, samt nya vägdragningar. I planområdet ingår även fastigheterna 1:10 och 1:101 som i dag brukas som fritidsbostäder. Enligt planförslaget föreslås att komplementbyggnader ska få uppföras på dessa fastigheter.

Utredningen gjordes den 4 juni 2013, av Maria Björck och Katarina Eriksson. Fält- och rapportansvarig har varit Maria Björck. Kostnadsansvarig är Kustnära Bostäder Gävleborg AB.

Figur 2. Den röda linjen markerar det intensiva utredningsområdet, den gröna linjen det extensiva utredningsområdet. Objekt 1 är vägbank, objekt 2 är båtlänning.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Målsättningen med den särskilda utredningen var att klargöra om det finns okända fornlämningar inom utredningsområdet. Resultatet av utredningen ska fungera som ett beslut- och planeringsunderlag för Gävle kommun och Länsstyrelsen Gävleborg.

Exploateringsområdet är cirka 5,75 hektar stort. Inom denna yta har en okulär utredning gjorts. Inför utredningen var tanken att även en viss provgrävning skulle göras med spade, för att kunna påvisa eventuell kulturpåverkad mark. Detta gjordes aldrig i utredningen, då det inte ansågs meningsfullt i den stor- och tätblockiga marken. Det gjordes däremot en del provstick med jordsond. Ingen provgrävning gjordes inom tomtmarken, med hänsyn till fastighetsägarna. Där båthamnen ska anläggas inventerades botten med hjälp av en vattenkikare från en gummibåt. Tyvärr var sikten dålig och det var endast möjligt att kontrollera botten på ett djup av 2 meter.

Det gjordes även en översiktlig inventering av marken kring utredningsområdet. Denna yta uppgår till 8,7 hektar. Inom denna yta finns sedan tidigare tre lämningar registrerade i FMIS. Det rör sig om *uppgift om* och *tradition om* hamnlägen. Inom ramen för utredningen har även dessa lämningar besökts i fält, för att utreda om det finns några faktiska lämningar efter hamnar.

Kart- och arkivstudier har utförts och omfattar kartor i Lantmäteriets forskningsarkiv samt Det Medeltida Sverige, delen över Gästrikland. De kartor som använts är en äldre sockenkarta över Hille, en skogsdelningskarta över Eskön från år 1765, laga skifteskartan av år 1895 samt den ekonomiska kartan från år 1954.

De påträffade lämningarna har beskrivits enligt FMIS-praxis och mätts in med GPS.

Figur 3. Detalj ur odaterad sockenkarta över Hille (Lantmäteriets forskningsarkiv V20-1:1). Kartan kan härröra från sent 1600-tal eller tidigt 1700-tal. Ingen odlingsmark är redovisad i kartan.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Terrängen utgörs av blockrik moränmark, som till största delen ligger på en höjd av 5 meter över nuvarande havsnivå. Inom utredningsområdet finns även myr- och blötmarker samt två tomtmarker. Den tidiga markanvändningen i området utgörs av två större uppgrundade vikar, som brukats för slätter- och/eller betesmark.

Vegetationen utgörs av skogsmark. Genom utredningsområdet löper Utskärsvägen närmast i öst-västlig riktning. Det fanns inga registrerade forn- eller övriga kulturhistoriska lämningar inom det intensiva utredningsområdet. Inom det extensiva området fanns en plats med tradition för en tjärn med namnet *Hammaren* (Hille 211:1) och uppgift om två hamnplatser (Hille 212:1 & 221:2). Övriga lämningar på Eskön som var registrerade i FMIS är bland annat en uppgift om en vårdkase (Hille 172:1), ett gruvområde (Hille 54:1), ett fundament till en fyr (Hille 53:1) och flera *plats med tradition* och *uppgift om* till exempel en grotta, (Hille 55:3, 213:1, 209:1, 470, 210:1, 208:1).

Där det planeras för en småbåtshamn har det enligt planbeskrivningen (Gävle kommun) tidigare legat en ångbåtsbrygga, som varit anöringsplats för en större skärgårdsbåt, som gått mellan Gävle och Eskön.

Eskön omnämns första gången som *Åsköne* i 1541 års skattelängd. Namnet skall enligt ortnamnsforskaren Folke Hedblom betyda "Askön" eller "där det växer ask" (1957:150). Ett brev från år 1539 berättar att en bonde fiskade lax vid Eskön och att kronan var berättigad till hälften av laxen. 1541 var ön skattlagd för fiske och jordbruk. År 1543 omnämns den återigen som skatteutö. 1567 betalades skatt i "öjapengar" (Rahmqvist 1998:53).

På skogsdelningskarta av år 1765 (V20-3:1) finns en rad namn och platser i öns uppgrundade områden som relaterar till övergivna hamnlägen och äldre markanvändning. Dessa är: *Hamnharen*, *Hamnsundharen*, *Hamnsundsrodningen*, *Båtviken*, *Hamnskär*, *Hamnsundharen*, *Hamnsundsudran*, *Hamnsundsviken*, *Hamnmarsmuren* samt *Hamnänget*. Dessa namn relaterar alla till äldre hamnlägen på ön. De platser som direkt berörs av utredningsområdet är *Hamnharen*, *Hamnsundsrodningen*, *Hamnsundsharen* och *Hamnänget*.

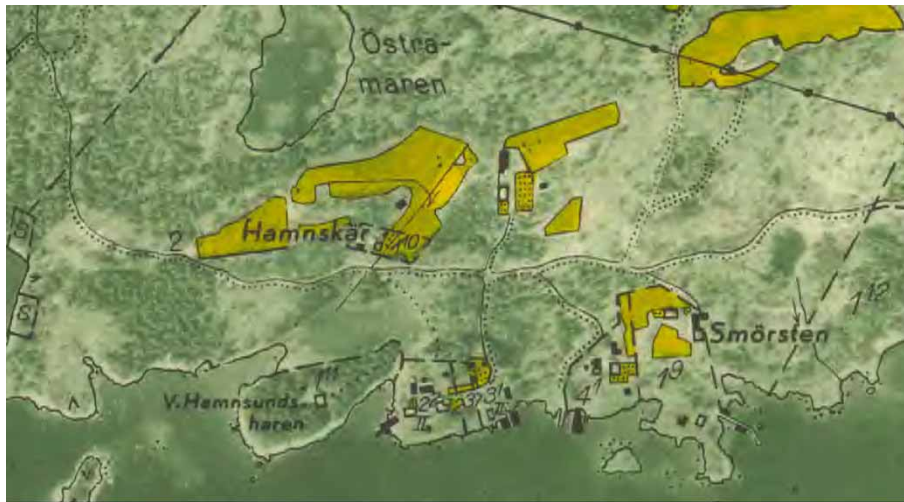
Hamnänget, *Hamnmarsmuren* och en mindre tjärn som benämns *Tiskrännan* ligger längre upp på ön, utanför utredningsområdet, och längs en högre höjdkurva än de mer sydligt belägna platserna. De borde därför representera ännu äldre hamnlägen.

Kartan över laga skiftet på Eskön av år 1895 (V20-3:3) visar att den lilla sjö som tidigare kallats *Hamnharen* har bytt namn till *Östra maren*. Den lilla tjärnen *Hamnsundsharen* har grundats upp och bildar nu tillsammans med *Hamnsundsrodningen* en äga som kallas *Hamnsund*. Kartan visar ganska tydligt det gamla inloppet till hamnläget, åt sydväst från *Hamnsund* och ut mot en mindre samfällighet strax norr om *Hamnmarsundsudharen*. Det gamla inloppet bildar också en bassäng i terrängen och syns tydligt än idag. Det öster därom belägna *Hamnänget* har samma avgränsningar som i skogsdelningskartan. Det har inte varit möjligt att få fram mer information om samfälligheterna på ön inom ramen för utredningen.

I den ekonomiska kartan från 1954 syns namnen *Hamnskär* och *Hamnsundsharen* vid det uppgrundade hamnläget i utredningsområdets västra del. Möjligtvis kan hamnlägena ses i relation till Gävleborgarnas fjärrfiske. De kan kanske även kopplas till de bofasta bönderna på ön.

Figur 4. Karta över skogsdelningen på Eskön år 1765 (Lantmäteriets forskningsarkiv akten V20-3:1).

Figur 7. Detalj ur ekonomiska kartan av år 1954 (delen 13H 8g). Ängs- och odlingsmarkerna vid Hamnskär och Hamnänget är ännu intakta. Från den lilla viken vid V. Hamnsundsharen och upp mot Hamnskär anar man det gamla hamninloppet.

RESULTAT

I utredningen besöktes platserna för hamnar, som finns registrerade i FMIS. Inga synliga lämningar påträffades, med undantag för Hille 212:2, där lagda stenrader hittades (Figur 8). Troligen har eventuella byggnader i anslutning till hamnlägen uppförts av timmer som lagts direkt på marken eller på befintliga jordfasta stenar. Inga regelrätta stensyllar kunde iakttagas på något av hamnlägena. Hamnplatserna ligger i det extensiva området och berörs inte av exploateringen.

I utredningen påträffades en vägbank (objekt 1) direkt norr om Utskärsvägen. Vägbanken är böjd och 39 meter lång (Figur 2 & 9). Vägbanken utgör en äldre sträckning av Utskärsvägen, och har kommit ur bruk när vägen breddats och rätats. Detta har av kartorna att döma ägt rum efter 1954, då vägen finns med på ekonomiska kartan. Enligt Riksantikvarieämbetets praxis ska inte vägbanken registreras i FMIS.

I utredningen ingick även två bebyggda fastigheter (Eskön 1:10 och 1:101). Inom dessa fastigheter påträffades enstaka röjningsrösen. Rösena kan kopplas till den ängsmark med eventuella mindre odlingsytor, Hamnsundsharen, som finns med första gången på en karta över skogsdelen av år 1765 (V20-3:1). Några av röjningsrösena är sannolikt äldre än 1765. Det gick inte att urskilja någon ursprunglig odlingsstruktur, då denna är förstörd av hus och trädgårdstomter. Enligt Riksantikvarieämbetets praxis ska inte ängsmark registreras i FMIS. Detta tillsammans med avsaknaden av en ursprunglig odlingsstruktur medför att rösena inte har anmälts till FMIS.

Inom det extensiva området påträffades en båtlänning (objekt 2), som ligger i norra kanten av den uppgrundade havsviken Hamnsundsharen. Båtlänningar klassas som fast fornlämning. Strax nordost om båtlänningen finns en stenröjd yta, om cirka 13x7 meter (NO-SV). Längs den nordvästra kanten av ytan finns röjd sten. Läget är lämpligt för till exempel en gästgård (Figur 2). Hamnläget Hamnsundsharen finns med som en uppgrundad, stenröjd och odlad yta på både skogsdelningskartan av år 1765 samt laga skifteskartan från år 1895 (V20-3:3). Båtlänningen ligger omkring 4 meter över havet. På grund av förhållandena i landhöjningen kan den som tidigast varit i bruk under 1400-talet, det vill säga senmedeltid.

Figur 8. Hille 212:2, i utredningen sågs lagda stenrader på flera ställen. Inga av dessa konstruktioner finns med i det historiska kartmaterialet. Foto: Katarina Eriksson.

Figur 9. Objekt 2, båtlänning. Lämnningen ligger längs en höjdkurva som utgjorde strandkant under senmedeltid, i kanten av den nu uppgrundade hamnbassängen Hamnsundsharen. Hamnläget låg strax öster om Hammaren, den sjö som nu kallas Östra maren. Foto: Katarina Eriksson.

Lämning	Beskrivning	Läge	Status	Relation till karta av år 1765
Hille 211:1	Läge för 1700-tals-hamn.	Inom det extensiva området	Uppgift om	Tjärn med namnet Hamnmaren samt omkringliggande ängsmark
Hille 212:1	Hamnplats? Sannolikt läge för hamn på 1700-talet.	Inom det extensiva området	Uppgift om	Inomskärsområde mellan strand och sjö?
Hille 212:2	Hamnplats? Sannolikt läge för hamn på 1700-talet.	Inom det extensiva området	Uppgift om	Mindre hamnbassäng innanför mindre havsvik
Objekt 1	Vägbank, bågformad, 39 m l, 3 m br och 0,3 m hög. Ansluter på ömse sidor till Utskärsvägen. Orientering: 2 m N om väg (Ö-V)	Inom det intensiva området Berörs av exploateringen	Anmäls ej till FMIS	Vägen ej markerad 1765. Finns dock med på laga skifteskartan av år 1895
Objekt 2	Båtlämning, triangulär, 3x2 meter (NV-SO) och 0,2 meter djup. Avgränsad av 0,6-1,2 meter stora stenblock. 12 meter ONO om båtlämningen finns en osäker båtlämning 2x2 meter omges av 0,3-1 meter stora stenar. Orientering: 1 meter ONO om dike (NNV-SSO) Terräng: Blockrik moränmark, direkt NV om våtmark. Vegetation: skogsmark, hygge	Inom det extensiva området	Fast fornlämning	Belägen mellan tjärn och odlingsmarken vid Hamnsundsrodningen

Figur 10. Tabell över lämningarna inom det intensiva och de extensiva områdena.

FÖRSLAG PÅ VIDARE ÅTGÄRDER

Objekt 1, vägbanken. Läns museet anser inte att vägbanken är skyddsvärd.

Objekt 2, båtlämningen (fast fornlämning) och den närliggande stenröjda ytan berörs inte. Vid en eventuell framtida exploatering bör detta område utredas vidare.

Inom fastigheterna Eskön 1:10 och 1:101 finns flera röjningsrösen. Några av röjningsrösen har tillkommit före år 1765. Vid eventuella komplementbyggnader på dessa fastigheter bör ingrepp i röjningsrösen kunna undvikas. Läns museet anser att röjningsrösen är skyddsvärda, trots att de inte är med i FMIS.

Lämningar som klassas som fast fornlämning faller under *Kulturminneslagen*. Enligt denna lag får man inte rubba, ta bort eller övertäcka en fast fornlämning. Lämningar som klassas som övriga kulturhistoriska lämningar faller under *Skogsvårdslagen* som säger att hänsyn ska tas till dessa. Inför ett eventuellt borttagande av lämningarna skall samråd tas med länsstyrelsen.

REFERENSER

Tryckta källor

Hedblom, F. Gästriklands äldre bebyggelsenamn. I: *Från Gästrikland 1957-1958*. Gästriklands Kulturhistoriska förening, Gävle.

Rahmqvist, S. 1998. *Det Medeltida Sverige. Gästrikland*. Riksantikvarieämbetet.

Lantmäteriverkets forskningsarkiv

Sockenkarta över Hille socken, akten V20-1:1

Skogsdelningskarta över Eskön år 1765, akten V20-3:1

Laga skifte på Eskön år 1895, akten V20-3:3

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-3847-13

Beslutsdatum: 2013-05-23

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 1308/320

Projektnummer: 510395

Fastighet: Eskön 1:2, 1:10, 1:101

Fastighetskartans blad: 67G 3cS

Fältarbetstid: 4 juni 2013

Projektledare: Maria Björck

Personal: Maria Björck och Katarina Eriksson

Digitalt material: Länsmuseet Gävleborg

Fynd: –

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE. FAKTARUM: STYRMANSGATAN 4, GÄVLE.

